

ВИЗНАННЯ ТА ОЦІНКА ПОТОЧНОЇ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

В статті визначено порядок визнання та встановлено особливості оцінки поточної дебіторської заборгованості для встановлення можливості їх удосконалення

Постановка проблеми. Процес здійснення розрахунків в ході діяльності вітчизняних підприємств нерозривно пов'язаний з виникненням значних проблем. Так, не всі контрагенти є платоспроможними, а відповідно і не всі вчасно розраховуються за своїми боргами, або ж, якщо і погашають, то тільки частину заборгованості. З метою уникнення таких ситуацій необхідно вдало організувати облік дебіторської заборгованості таким чином, аби не допустити її перетворення на безнадійні борги.

Ефективність ведення обліку поточної дебіторської заборгованості залежить від її визнання та оцінки, саме тому особливу увагу в даному параграфі і було приділено даному питанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження підкреслюється ще й тим, що визнанню та оцінці поточної дебіторської заборгованості приділили свою увагу наступні вчені, а саме: О.В. Апарова, Ф.Ф. Бутинець, І.О. Власова, Ю.М. Голубінка, Т.С. Єдинак, П.Б. Кватирка, С.О. Кузнецова, К.М. Таранюк, О.П. Фаренюк, В.Є. Шевчук, Т.А. Чулянчик. Проте більшість з них все ж наголошують на тому, що необхідним є проведення подальшого вивчення даного питання.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності удосконалення порядку оцінки дебіторської заборгованості на дату балансу для забезпечення достовірного її здійснення, від якого залежатиме рівень платоспроможності підприємства, тобто його можливість сплатити за боргами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішний досвід західних країн свідчить, що дебіторська заборгованість у їхніх активах становить 20-21 %. Невисокий відсоток українських фірм та компаній можуть показати такий показник в своїх балансах. На жаль, реальний розмір дебіторської заборгованості на більшості українських підприємств становить від 40 до 60 % у їхніх активах. Обсяг кредитного продажу є одним з показників, що визначають загальну суму дебіторської заборгованості на певну дату. Достатньо високий його відсоток свідчить про недосконалість систем управління заборгованістю на підприємствах [4]. Така ситуація свідчить про те, що необхідним є здійснення ефективного управління дебіторською заборгованістю, що є неможливим без її раціонального визнання та оцінки.

Господарська практика промислових підприємств свідчить, що на розрахунки з покупцями за відвантажену продукцію припадає більше ніж 80 % загального обсягу дебіторської заборгованості, що робить її одним з основних об'єктів фінансового управління підприємства [3]. Саме тому, особлива увага в процесі дослідження і зосереджена на обліковому відображенні поточної дебіторської заборгованості.

Дебіторська заборгованість визнається під час продажу (відвантаження) продукції (товарів, робіт, послуг) та оцінюється за первісною вартістю. Тобто відбувається розрив між нарахуванням доходів та реальним отриманням

грошових коштів. І чим більший часовий розрив між двома подіями, тим менша імовірність закриття дебіторської заборгованості. Крім того, можливі випадки, коли підприємство вже ніколи й не отримає погашення заборгованості через цілий ряд причин. Внаслідок цього, постає проблема реальної оцінки дебіторської заборгованості.

Згідно П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" поточною заборгованістю вважається сума дебіторської заборгованості, що виникає під час нормального операційного циклу або буде погашена протягом 12 місяців з дати складання балансу.

Так, Ю.М. Голубінка [2] зазначає, що дебіторська заборгованість, разом з виробничими запасами, утворює значну частину в структурі активу балансу підприємства. Тому, слід більше уваги приділяти проблемі ефективності використання оборотних активів.

Правильне визнання та оцінка поточної дебіторської заборгованості впливають на достовірність облікових даних, а також на ефективність їх відображення у фінансовій звітності.

Виникнення дебіторської заборгованості – це об'єктивний процес, який зумовлений існуванням ризиків при проведенні взаєморозрахунків між контрагентами за результатами господарських операцій. Проте на її розмір та структуру впливає ряд факторів, які можна поділити на три основні групи:

1) загальноекономічні (зовнішні) фактори (стан економіки в країні, ефективність грошово-кредитної політики НБУ, рівень інфляції, стан розрахунків тощо);

2) галузеві фактори (стан галузі, де працює фірма; динаміка виробництва цього виду продукції та попит на неї);

3) внутрішні фактори (організаційно-правова структура та форма власності підприємства, фінансовий менеджмент підприємства тощо) [3].

Перераховані фактори впливають на виникнення та обсяг дебіторської заборгованості. Їх врахування при здійсненні відносин з контрагентами допоможе уникнути ризиків відсутності розрахунків.

Слід також наголосити на тому, що від дотримання умов визнання поточної дебіторської заборгованості, достовірності оцінки та своєчасності погашення залежить рівень платоспроможності підприємства, тобто його можливість заплатити за своїми боргами. А тому і необхідно приділяти їм належну увагу.

Чіткого тлумачення порядку визнання дебіторської заборгованості в економічній літературі майже не існує, хоча Ф.Ф. Бутинець рекомендує здійснювати визнання дебіторської заборгованості активом одночасно з визнанням доходу від реалізації [1, с. 756].

Відповідно до вимог П(С)БО 10 [7] дебіторська заборгованість відображається при передачі права власності на товар при його реалізації на умовах відстрочення оплати. Відвантаження його покупцю відбувається після підписання угоди купівлі-продажу і на підставі складених первинних документів, які підтверджують факт передачі товарів іншим власникам. Одночасно в бухгалтерському обліку здійснюється запис Дт 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками" Кт 70 "Дохід від реалізації", який свідчить про визнання доходу від реалізації товарів (робіт, послуг).

Виникнення дебіторської заборгованості пов'язано з принципом нарахування, сутність якого полягає в тому, що незалежно від сплати в момент відвантаження продукції, передачі послуг чи права власності на них підприємство відображає отримання доходу, а в разі відсутності оплати одночасно і дебіторську заборгованість.

Проте, утворення поточної дебіторської заборгованості не завжди слід пов'язувати з доходом. Так, перерахування авансів за ще не передану продукцію призводить до виникнення дебіторської заборгованості, хоча доходу ще немає. Зокрема, П.Б. Кватирка [11] вважає, що така ситуація вимагає внесення змін до нормативної бази.

Говорячи про оцінку дебіторської заборгованості за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги), слід перш за все розпочати з її первісної вартості. Слід сказати, що вона є наближеною до справедливої. На момент здійснення операції і покупці, і продавці аналізують ціни, що склалися на ринку, на певний вид продукції чи послуг [9].

Первісна вартість дебіторської заборгованості за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги) залежатиме від: надання покупцеві торговельної знижки або знижок за своєчасну оплату; надання покупцеві знижок після реалізації; повернення товарів від покупців; періоду часу з дати відвантаження товарів до дати надходження грошових коштів.

Торговельні знижки надаються покупцям при придбанні великої партії товарів, для врахування зміни цін, які можуть бути з дати виставлення рахунку до дати відвантаження товарів, а також для приховування реальної ціни від конкурентів. Торговельні знижки, як правило, вказують у відсотках від ціни продажу. Дебіторську заборгованість у цьому разі визнають за вирахуванням знижок

Супровідні й платіжні документи виписуються за чистою вартістю продажу (за вирахуванням торгової знижки та знижки з обсягу). На рахунках бухгалтерського обліку такі знижки не відображаються, а тільки зменшують первісну вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги.

Надання таких знижок є позитивним для обох сторін розрахункових відносин. Так, покупці можуть отримати продукцію, товари чи послуги за більш вигідною ціною тим самим здійснивши економію коштів для яких-небудь інших потреб. А продавці, в цьому випадку, вчасно отримавши кошти, можуть використати їх для забезпечення свого функціонування, наприклад для купівлі запасів. Все ж продавець не може бути впевненим в тому, що покупець скористається знижкою. А від цього залежить її оцінка, тому і виникає питання як її проводити.

Виходячи з вище сказаного, Г.В. Нашкерська [6] зазначає, що більшість підприємств оцінюють дебіторську заборгованість без врахування суми знижки. При фактичній реалізації знижки покупець здійснює коригування отриманих доходів і раніше визнаної дебіторської заборгованості.

Наведений порядок оцінки дебіторської заборгованості за умов своєчасної оплати викликає супротив деяких зарубіжних вчених, а саме Е.С. Хендріксена та М.Ф. Ван Бреда [10] через те, що на дату визнання дебіторська заборгованість в окремих випадках відображається за завищеною вартістю, що суперечить принципу обачності.

Зарубіжні науковці також вважають, що невикористані покупцем знижки є штрафом для покупця, який додається до ціни продажу і є заохоченням до своєчасної оплати. Тому покупець, який здійснює оплату після завершення дії знижки, повинен заплатити додаткову суму, яка включає нереалізовану знижку. Дебіторська заборгованість у цьому випадку відображається на момент виникнення без урахування знижки і збільшується при оплаті покупцем за межами періоду її дії [6, с. 32].

Таким чином, визнання поточної дебіторської заборгованості здійснюється за собівартістю, яка дорівнює вартості обміну, яка встановлена сторонами проведення розрахункових відносин. Така оцінка може бути зменшена за рахунок знижок та деяких інших факторів.

З метою мінімізації відхилень розрахункової вартості боргу від її реальної величини С.А. Кузнецова [5] запропонувала комплексний підхід до оцінювання дебіторської заборгованості, що базується на коригуванні первісної вартості дебіторської заборгованості відповідно до коефіцієнта часу. Коефіцієнт часу дає змогу оцінити заборгованість господарюючого суб'єкта у даний час з урахуванням зростання вартості в часі та зміни загальної купівельної спроможності грошових коштів. Використання в бухгалтерському обліку комплексного оцінювання дебіторської заборгованості забезпечує врахування впливу на зміну вартості водночас минулих і умовно можливих минулих тимчасових процесів, що створює можливість для прогнозування напрямків і обсягів поточних та майбутніх грошових потоків підприємства.

Більше проблем виникає при оцінці поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги на дату балансу. За П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" вона є фінансовим активом (крім придбаної та призначеної для продажу) і повинна відображатися за чистою реалізаційною вартістю.

Тож питання визнання та оцінки дебіторської заборгованості розкривається у двох стандартах бухгалтерського обліку, зокрема П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" та П(С)БО 13 "Фінансові інструменти". Проте, у цих положеннях відсутні взаємні посилання. Так, Г. Нашкерська [6] зазначає, що П(С)БО 10 не визнає дебіторську заборгованість як фінансовий інструмент і через це складається враження, що вони стосуються інших активів, саме тому необхідним є внесення змін в ці стандарти з метою уникнення таких непорозумінь.

За п. 6 П(С)БО 13 фінансові активи включають:

- грошові кошти, не обмежені для використання, та їх еквіваленти;
- дебіторську заборгованість, не призначену для перепродажу;
- фінансові інвестиції, що утримуються до погашення;
- фінансові активи, призначені для перепродажу;
- інші фінансові активи [8].

За п. 7 П(С)БО 10 поточну дебіторську заборгованість, яка є фінансовим активом (крім придбаної заборгованості та заборгованості, призначеної для продажу), включають до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю [7].

З визначення дебіторської заборгованості, яка не призначена для перепродажу за П(С)БО 13 можна зробити висновок, що до такої належить заборгованість за розрахунками за виданими авансами: іншим підприємствам (субрахунок 371), підзвітним особам (субрахунок 372), за виданими позиками працівникам (субрахунок 377), за переплатою податків і зборів до бюджету та соціальних фондів (рахунки 64 і 65). Ключовим в даному випадку є те, що така заборгованість передбачає надання коштів. Зі стандарту випливає, що суму виданих авансів і позик слід також враховувати при формуванні резерву сумнівних боргів. Проте, виникає питання чи дійсно так необхідно діяти?

В п. 33 П(С)БО 13 визначено: балансова вартість фінансових активів, щодо яких не застосовується оцінка за справедливою вартістю (до них належить і дебіторська заборгованість, не призначена для перепродажу), переглядається щодо можливого зменшення корисності на кожну дату балансу на основі аналізу очікуваних грошових потоків. Цим стандартом не передбачено оцінки на дату балансу дебіторської заборгованості, що є фінансовим активом, за чистою реалізаційною вартістю, як це вимагає П(С)БО 10.

Отже, не зрозумілим залишається питання, на яку ж заборгованість нараховувати резерв сумнівних боргів. Тобто здійснювати його створення тільки для заборгованості за товари роботи і послуги чи ще також і для деяких інших видів заборгованості і, якщо так, то для яких.

Відповідно за П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" і П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" нараховувати резерв сумнівних боргів необхідно для заборгованості за товари, роботи і послуги, а також для заборгованості з виплати авансів та надання позик. Проте, унаслідок виплати грошових коштів у підприємства не виникають доходи, тому, на наш погляд, формувати резерв сумнівних боргів за виданими авансами і позиками, який відноситься на витрати, необґрунтовано. Адже він (резерв) формується для забезпечення відповідності доходів і витрат. Крім того, підприємство має додаткові важелі впливу на вимогу повернення виплачених сум: утримання із заробітної плати працівників, накладення штрафних санкцій (за авансами, виданими підзвітним особам) тощо.

Такі науковці, як Ф.Ф. Бутинець, Г.В. Нашкерська, К.М. Таранюк, О.П. Фаренюк дотримуються думки, що резерв сумнівних боргів необхідно нараховувати тільки на дебіторську заборгованість за товари, роботи і послуги. Після проведення дослідження даного питання погоджуємося з вище вказаними вченими і вважаємо, що резерв потрібно створювати за заборгованістю, що відображається на рахунках 34 "Короткострокові векселі одержані" та 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками". А відповідно і оцінювати таку заборгованість на дату балансу необхідно за чистою реалізаційною вартістю.

Тобто за українською системою обліку резерв створюється тільки для поточної дебіторської заборгованості, що виникла за фактом відвантаження товарів, виконаних робіт або наданих послуг. А от у відповідності до МСБО, як зазначає В.Є. Шевчук [12], керівництво підприємств може створювати спеціальні резерви у відношенні конкретної дебіторської заборгованості, а також загальний резерв у відношенні всіх категорій дебіторської заборгованості.

Вважаємо, що запропоновані зміни удосконалять нормативне регулювання обліку дебіторської заборгованості. Таким, чином для користувачів більш зрозумілим стане, яка ж заборгованість є фінансовим активом, та на які види дебіторської заборгованості нараховувати резерв сумнівних боргів. Проте, на нашу думку, слід залишити те, визначення поточної заборгованості, яке є в П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість", адже поділ дебіторської заборгованості на поточну та довгострокову здійснюється в залежності від тривалості операційного циклу та строку погашення, а існуюче визначення це підкреслює. Проте, натомість пропонуємо додати окремий абзац в П(С)БО 10, в якому вказати, що поточна дебіторська заборгованість є фінансовим активом, який створений підприємством шляхом надання безпосередньо дебіторові продукції, товарів, робіт, послуг, який обумовлює право отримання від нього грошових коштів або інших фінансових активів.

Також запропоновані зміни вплинуть на те, що в П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" з'явиться вказівка на П(С)БО "Дебіторська заборгованість" щодо оцінки дебіторської заборгованості, що підкреслить їх взаємозв'язок щодо обліку заборгованості дебіторів.

Отже, дослідження питання визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості показало, що воно містить чимало проблем, а саме: відсутність розуміння того, яка ж дебіторська заборгованість є фінансовим активом, на які ж

види заборгованості нараховувати резерв сумнівних боргів, неузгодженості між П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" та П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" щодо оцінки заборгованості.

А тому, за результатами проведеного дослідження було запропоновано зміни, що спрямовані на вдосконалення нормативної бази, адже ведення бухгалтерського обліку повинно здійснюватися таким чином, щоб надати користувачам бухгалтерської інформації оперативну, об'єктивну та достовірну інформацію про стан розрахунків з дебіторами. Вважаємо, що запропоновані в даному параграфі зміни в П(С)БО 10 та П(С)БО 13 покращать відображення заборгованості дебіторів в обліку, адже вони вирішать ті проблемні питання, що виявлені.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження показало, що первісна вартість дебіторської заборгованості за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги) залежатиме від: надання покупцеві торговельної знижки або знижок за своєчасну оплату; надання покупцеві знижок після реалізації; повернення товарів від покупців; періоду часу з дати відвантаження товарів до дати надходження грошових коштів.

Питання визнання та оцінки дебіторської заборгованості розкривається у двох стандартах бухгалтерського обліку, зокрема П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" та П(С)БО 13 "Фінансові інструменти". Проте, у цих положеннях відсутні взаємні посилання, що призводить до необхідності внесення змін в ці стандарти з метою уникнення непорозумінь. За П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" і П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" нараховувати резерв сумнівних боргів необхідно для заборгованості за товари, роботи і послуги. Такої думки дотримуються і такі науковці, як Ф.Ф. Бутинець, Г. Нашкерська, К.М. Таранюк, О.П. Фаренюк. Що ж стосується заборгованості з виплати авансів та надання позик, то за таких виплат у підприємств не виникають доходи, а резерв створюється саме для забезпечення відповідності доходів і витрат, а тому його створення в даному випадку є необґрунтованим.

Пропонуємо додати окремий абзац в П(С)БО 10, в якому вказати, що поточна дебіторська заборгованість є фінансовим активом, який створений підприємством шляхом надання безпосередньо дебіторові продукції, товарів, робіт, послуг, який обумовлює право отримання від нього грошових коштів або інших фінансових активів.

Додавання в П(С)БО 13 третього абзацу: "Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи і послуги оцінюється за вимогами П(С)БО 10" підкреслить взаємозв'язок цих двох стандартів щодо обліку заборгованості дебіторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бутинець Ф.Ф.* та ін. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів [Ф.Ф. Бутинець та ін.]; під заг. ред. [і з передм.] Ф.Ф. Бутиця. – 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2009. – 912 с.

2. *Голубінка Ю.М.* Управління дебіторською заборгованістю / Ю.М. Голубінка // Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів (3 грудня 2010 р.) / відп. Ред. З.В. Герасимчук. – Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2010. – С. 126-127.

3. *Єдинак Т.С.* Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Т.С. Єдинак // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 54-57.

4. Кудрицька Ж.В. Методологічні підходи до вирішення проблем організації обліку та внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами [Електронний ресурс] / Ж.В. Кудрицька, О.В. Апарова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/ppci/2011_31/index.html.

5. Кузнецова С.А. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в умовах антикризового регулювання стану підприємств (на прикладі машинобудівних підприємств Запорізької області): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.А. Кузнецова; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Т., 2002. – 23 с.

6. Нашкерська Г.В. Особливості визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги / Г.В. Нашкерська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 11. – С. 31-37.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість" (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства фінансів № 304 від 30.11.2000, № 363 від 23.05.2003, № 731 від 22.11.2004, № 1213 від 19.12.2006) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO10.aspx>.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 "Фінансові інструменти" (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства фінансів N 363 від 23.05.2003) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO13.aspx>.

9. Фаренюк О.П., Таранюк К.М. Особливості поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги / О.П. Фаренюк, К.М. Таранюк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/farenyuk-ortaranyuk-km-brovko-ot-osoblivosti-potochnoyi-debitorskoyi-zaborgovanosti-za-produktsiyu-tovari-roboti-i-poslugi/>.

10. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета [пер. с англ] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда / Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.

11. Ценклер Н.І. Вдосконалення класифікаційних ознак дебіторської заборгованості та їх значення в підвищенні контрольної-аналітичної функції обліку / Н.І. Ценклер, П.Б. Кватирка // Вісник Хмельницького університету. – 2010. – № 29. – С. 87-90.

12. Шевчук В.Є. Оцінка поточної дебіторської заборгованості за міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку / В.Є. Шевчук // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції "Науковий потенціал світу "2004". Том 17. Облік і аудит. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 54-55.

ДАВИДЮК Тетяна Вікторівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 13.01.12 р.